

SPOREN 51 VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

JANUARI - FEBRUARI - MAART 2024

actualiteit
FOUR SISTERS
SARAH KALISKI
p. 2

biblio
p. 5

Auschwitz
HET PROCES VAN
OSKAR GRÖNING
p. 6

vraagstuk
HEROPBOUW NA DE
HOLOCAUST IN DE
ISRAËLISCHE
MAATSCHAPPIJ
p. 8 + pedagogische fiche p. 11

100 jaar geleden
p. 12

uitgediept
LOMIR VAYTER
ZINGEN ZEYER LID!
p. 16

no comment
p. 21

wist je dit?
ELIE WIESEL
p. 22

klasreflectie
DE GRIJZE ZONE VAN
DR MIKLÓS NYISZLI
p. 24

varia
p. 26

UITGELEZEN?
LEG MIJ IN DE LERARENKAMER

ZICH HEROPBOUWEN

Weduwen en weeskinderen

CHANTAL, MARIANNE, SARAH, JULIA VIER KUNSTENARESSEN IN DE SCHADUW VAN DE SHOAH

Four Sisters is een tentoonstelling die in het Joods Museum van België liep van 24 maart tot 27 augustus 2023. Deze volgde het parcours van Chantal, Marianne, Sarah en Julia. Vier zussen van verschillende ouders. Vier vrouwen die de herinnering aan de Holocaust deelden, die overleefden dankzij hun veerkracht en die van hun naasten. Vier vrouwen die zich hebben gevormd met een kracht en een toewijding die hen vandaag tot voorbeelden van leven en vrijheid maken. We wijden de rubriek Actualiteit van de vier nummers van Sporen van Herinnering 2023-2024 aan deze vier Joodse kunstenaressen die vragen stelden over de zware last van de overdracht en over de krachten van een versnipperde cultuur in diaspora.

Sarah Kaliski werd geboren in 1941 in Brussel. Ze overleed in 2010 in Parijs. Ze is de jongste van vier broers en zussen die zich allen op artistiek gebied deden opmerken. De familie Kaliski, van Joodse en Poolse afkomst, groeide op in België en werd het slachtoffer van de drama's van de 20^e eeuw, waaronder het verlies van haar vader die naar Auschwitz werd gedeporteerd. Vader Abram Kaliski werd geboren in Łódź (Polen) op 10 mei 1908. Zijn grootouders, Solomon Yitzhak Kaliski en Hadassah Kaliski, hadden minstens acht kinderen die allemaal omkwamen tijdens de Shoah, op een zoon en een dochter na. Na de dood van zijn vrouw, op de vlucht voor de pogroms, reisde Solomon naar Zuid-Afrika voordat hij aan het begin van de eeuw in het Britse mandaatgebied Palestina belandde en in 1948 op tachtigjarige leeftijd in Tel-Aviv overleed. Abram emigreerde naar België waar hij leerhandelaar en danser werd. Op 23-jarige leeftijd, in 1932, trouwde hij met Fradla Wach, geboren in Warschau op 15 november 1901. Ze kregen vier kinderen: René die schrijver werd, Haim werd historicus, striptekenaar en auteur, Sarah die schilderes werd en Ida. Abram werd betrappt door de Belgische politie toen hij melk zocht voor hun pasgeborene. Na te zijn opgesloten en gemarteld in het doorgangskamp Mechelen, werd hij vermoord in Auschwitz rond december 1944, toen hij 36 jaar oud was. Fridla voedde haar vier kinderen na de oorlog alleen op.

De vier werken die als cover gebruikt worden voor Sporen van Herinnering 2023-2024, zijn van de hand van Jarek Kubicki, geboren in 1976 in Gdańsk, Polen, kunstenaar, fotograaf en creatief directeur. Hij is afgestudeerd aan de middelbare school voor schone kunsten in Gdynia en aan de Academie voor schone kunsten in Gdańsk. Kubicki woont in Warschau waar hij werkt bij een reclamebureau als creatief directeur en ontwerper is van o.a. covers voor boeken en muziekalbums. Hij nam deel aan ontelbare collectieve tentoonstellingen doorheen heel Europa. Alle copyright: kubicki.info

© Alle rechten voorbehouden

▲ Sarah Kaliski op het koertje van haar atelier in Alsemberg, 1967

Sarah Kaliski, opgeleid aan de *Académie des Beaux-Arts* in Brussel, drukte zich aanvankelijk uit door te schilderen, voordat ze zich vanaf de jaren 1980 uitsluitend aan het tekenen wijdde. Ze produceerde als metafysische kunstenaar een eerlijk en uitbundig oeuvre van grafisch werk, doordrenkt van haar persoonlijke wonden - waaronder het verlies van haar vader - en van de geschiedenis en figuren van de 20^e eeuw. De thema's van haar werk, waarvan de gevoelige lijnvoering de dragers van haar werken transcendeert en die lichamen vernieuwde in een sensuele, poëtische stijl getekend door de geschiedenis, hernemen onder andere de martelingen door de nazi's, de Belgische cultuur en identiteit, kindermisbruik en de vrijheid van vrouwen, in het bijzonder seksuele vrijheid. Ondanks haar trauma's cultiveert Sarah Kaliski het

plezier dat voortkomt uit de genoegens van het leven. Naast papier worden verschillende media - schillen, voedselverpakkingen, te grote dekzeilen, vloeiend papier, kartonnen onderleggers, boombladeren, kiezels - gebruikt om tragische, felle en vreemde voorstellingen te maken van haar broers en zussen, kinderen, honden die aan vrouwelijke geslachtsdelen likken en vrouwen die vleselijke handelingen verrichten met mannen. Tussen sensuele liefdesscènes en eenzame liefde, mengt Sarah Kaliski altijd lijden en plezier, dromen en wanhoop. In haar tekeningen met commentaar ontwikkelde ze een schrijfstijl die de eigenheid van haar kunst accentueert en leende van de stijl van Amerikaanse strips. Ze had de moeilijkheden, successen en ontberingen van een kunstenaarsleven meegemaakt. De loop van haar leven is ontsierd door geweld van alle

kanten, en neemt de vorm aan van een inwijdingsreis getekend door de oorlog, de deportatie van haar vader, intieme wonden, maar ook bewondering voor haar broer, de beroemde toneelschrijver René Kaliski.

Sarah Kaliski hield nooit op met vechten, zelfs als ze zich verloren voelde in het midden van de wereld of in het midden van niets - wat voor haar min of meer hetzelfde was. Geconfronteerd met deze stand van zaken verdeedigde ze haar identiteit door middel van terugkerende beelden die soms aan Wolinski doen denken, maar tragischer waren. Haar visioenen staan qua geest dicht bij een Kiki Smith of een Louise Bourgeois, wier dromen en wanhoop ze deelde. De man is vaak een duistere held die gereduceerd is tot een krabbel, zozeer zelfs dat hij slechts een minder-

Sarah Kaliski

Tekeningen van Sarah Kaliski op de tentoonstelling 'L'Intime et le Monde', Centre Wallonie-Bruxelles

© Alle rechten voorbehouden

waardig bestaan voorstelt. Tegenover de man die alles onteigent, zoals tegenover de nazibarbarij, stelde ze andere, meer doeltreffende mannelijke referentiepunten voor (haar landgenoot Michaux, bijvoorbeeld). De vrouw verdedigde de onderdrukten en haar herwonnen vrijheid. Voor haar was het een manier om het bestaan in te gaan zonder noodzakelijkerwijs alles te begrijpen wat het inhield, maar er stevig bij betrokken te blijven - armzalig, maar stevig aanwezig. Haar werk blijft een middel om autoriteit te trotseren. Sarah Kaliski wilde niets opgeven, ook al leed ze onder onteigening en wilde ze zichzelf hervinden. Er is hier een voortdurende oproep tot revolte en de kunstenaar bezat lange tijd de nodige wil om te vechten tegen

het absurde en het gruwelijke. Vandaar het 'ontstellende' karakter van een werk dat niettemin gered werd door een soort van 'lachen', maar wat niet meer is dan wat met die term bedoeld wordt, aangezien het inwendig is en nooit - of zelden - het punt van een uitbarsting bereikt. Een hele wereld trilt en brengt schaalveranderingen teweeg in onze perceptie van de wereld. De tekening ontsnapt aan een psychologiserende visie en bereikt de kracht van een fabel waarin mythen op hun kop worden gezet. Alles staat in lichterlaaie in een gutsende openbaring van de verschillende dwalingen van de meesters en de 'kruisigingen' die ze laten zien. In haar werk, haar tekeningen en haar teksten, vlucht het lichaam in zijn schijnbe-

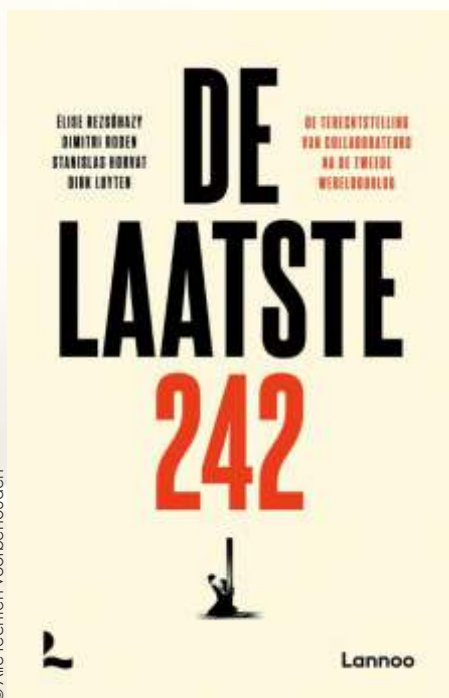

Les Juifs de Vienne
Olie- en acrylverf
op zeil

wegingen van bevrijding, soms naar zijn ondergang.

Schrijver Jacques Sojcher vertelt over de artistieke praktijk van de kunstenaar in het voorwoord van het boek *Vivre pour aimer !*: "Naar de lijn, naar de letter, streek voor streek, in de incest van tekenen en schrijven. Het is een doofstomme taal, waar de tekens alle welsprekendheid overtreffen. Het zijn woorden die een wanhopig verzoek uitroepen - nooit gehoord? Het is het bewijs van verlangen en gebrek, van omhelzing en eenzaamheid. Het is de terreur en de goedheid van de liefde..."

Georges Boschloos
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

Na de Tweede Wereldoorlog werden in België 242 ter dood veroordeelde collaborateurs en oorlogsmisdadigers gefusilleerd. Deze executies waren niet alleen de zwaarst mogelijke straf voor collaboratiefeiten, ze staan ook in het collectieve geheugen gegrift omdat de maatschappelijke en symbolische weerslag ervan groot was. Toch bestaan er nog veel misvattingen en mythes over deze terechtstellingen. Het BELSPO-BRAIN 2.0 project Postwarex, een samenwerking tussen het CegeSoma en de Koninklijke Militaire School, onderzocht deze executies vanuit het perspectief van het militair gerecht, dat een centrale rol speelde bij deze terechtstellingen en het proces dat ernaartoe leidde. De onderzoekers van Postwarex kregen voor het eerste toegang tot het hele archief van het militair gerecht. Ze konden niet alleen een gedetailleerd profiel schetsen van de 242 personen die werden terechtgesteld, maar ook de executies en het besluitvormingsproces in detail reconstrueren. Het resultaat van het onderzoek is beschikbaar in twee publi-

caties *De Laatste 242/Les dernières 242 exécutions en Belgique*, uitgegeven door Lannoo en Racine. De auteurs van het lijvige werk zijn door de wol geverfde geschiedvorsers, verbonden aan gerenommeerde onderzoeksinstellingen (het Rijksarchief/CegeSoma en de Koninklijke Militaire School in Brussel). Twee van hen zijn als professor verbonden aan Belgische universiteiten (de Université Catholique de Louvain en de Vrije Universiteit Brussel). Hun speurwerk voerde hen naar de archieven van het auditoraat-generaal, de fondsen van het Rijksarchief, digitale databanken, de archieven van het ministerie van Justitie en het archief van het kabinet van Prins-Regent Karel van België. Het resultaat van dat onderzoek is een buitengewoon interessant en goed gedocumenteerd boek: 'De laatste 242' is een sterk gecontextualiseerde collectieve biografie (of prosopografie) van de 242 Belgische collaborateurs die van 13 november 1944 tot 9 augustus 1950 op het Belgische grondgebied voor een vuurpeloton verschenen.

EEN UITMUNTENDE STUDIE OVER DE TERECHTSTELLING VAN COLLABORATEURS

Élise Rezsöhazi is historica en was onderzoeker bij het Rijksarchief/CegeSoma in het project Postwarex dat aan de basis ligt van *De Laatste 242*. Ze is momenteel verbonden aan de UCLouvain.

Dimitri Roden is historicus en onderzoeker aan de Koninklijke Militaire School. Hij was onderzoeker in het project Postwarex. Laureaat van de 'Prijz Stichting Auschwitz' – 2016

Stanislas Horvat is rechtshistoricus en was promotor van het Postwarex-project voor de Koninklijke Militaire School, waaraan hij als hoogleraar verbonden is.

Dirk Luyten is historicus en was promotor van het Postwarex-project voor het Rijksarchief/CegeSoma, waar hij werkt als onderzoeker.

HET PROCES VAN OSKAR GRÖNING

EEN KEERPUNT IN DE JURIDISCHE INTERPRETATIE VAN VERANTWOORDELIJKHEID

Aan het einde van een proces voor ‘medeplichtigheid aan moord in minstens 300.000 gevallen’ dat op 21 april 2015 begon in Lüneburg (Nedersaksen), werd een hoogbejaarde man uiteindelijk veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf voor medeplichtigheid aan de moord op 300.000 Joden. Dit was de eerste keer dat de Duitse rechtbanken aanvaardden dat actieve deelname aan de ten laste gelegde daden niet noodzakelijk was om veroordeeld te worden (John Ivan Demjanjuk was op deze basis veroordeeld in 2011, maar ging in beroep en stierf in 2012 vóór de definitieve uitspraak). De eerste die dus de nieuwe regel aan den lijve ondervond was Oskar Gröning.

Oskar Gröning was geboren op 10 juni 1921 in Nienburg-an-der-We-ser en overleed op 9 maart 2018. Hij was boekhouder geweest in het concentratiekamp en vernietigingscentrum Auschwitz-Birkenau. Van 1942 tot 1944 was hij verantwoordelijk voor het sorteren en tellen van het geld dat gestolen was van uitgeroeide gedetineerden, en bij zeldzame gelegenheden bewaakte hij kampgedetineerden die in het kamp geïnterneerd waren. Tijdens zijn verblijf in het kamp was hij getuige van het hele nazivernietigingsproces. Nadat hij in 1944 vanuit het kamp was overgeplaatst naar een actieve eenheid, werd hij op 10 juni 1945 gevangengenomen door Britse troepen toen zijn eenheid zich overgaf. Tijdelijk opgesloten in een voormalig concentratiekamp, werd Gröning in 1946 overgeplaatst naar Engeland als dwangarbeider. Daarna keerde hij terug naar Duitsland om een relatief normaal leven te leiden. Hij wilde liever niet over zijn tijd in Auschwitz praten. Hij besloot echter in de openbaarheid te treden toen hij zich bewust werd van het bestaan van Holocaustontkenning. Sindsdien heeft hij openlijk kritiek geuit op degenen die de gebeurtenissen, waarvan hij getuige was, ontkennen.

In de naoorlogse jaren waren er verschillende rechtszaken tegen de voormalige bemanning van

de *Aktion Reinhardt*-moordcentra. Ongeveer 120 SS'ers waren actief geweest in de drie vernietigingsoordens Bełżec, Sobibór en Treblinka, die bijna allemaal strafrechtelijk werden veroordeeld. Het was niet nodig om juridisch bewijs te leveren van individuele betrokkenheid bij de misdaden, omdat er in deze moordcentra niets anders werd gedaan dan gedeporteerden direct na aankomst van het spoor naar de gaskamers te sturen en de lichamen te begraven of te verbranden. De straffen waren echter maar weinig in proportie met de ernst van de misdrijven. Onder de veroordeelden in die tijd was bijvoorbeeld de SS-boekhouder Alfred Iltner (1907-1976), die een gevangenisstraf van vier jaar kreeg voor medeplichtigheid aan de gezamenlijke moord op minstens 68.000 mensen in Sobibór.

Justitie maakte in die tijd onderscheid tussen 'zuivere' moordcentra en kampen zoals Auschwitz en Lublin (Majdanek), die een dubbele functie hadden als concentratiekamp en moordcentrum. In het geval van het Auschwitzkampencomplex was het noodzakelijk om directe betrokkenheid bij de moord te bewijzen. Na een lang debat over de verjaring in het toenmalige West-Duitsland hief de Duitse Bondsdag in 1979 de verjaringstermijn op voor moord en medeplichtigheid aan moord

met betrekking tot de misdaden gepleegd tijdens de nazidictatuur. De meeste nazivernietigingslocaties bevonden zich op Pools grondgebied, waaronder het concentratiekamp Auschwitz. Tijdens de periode van de communistische Volksrepubliek Polen was het aantal doden op de latere gedenkplaats Auschwitz onduidelijk. Toen de Koude Oorlog minder intens werd, was er een toenadering tussen het Westen en het Oosten. De revoluties in 1989, bevorderd door onder andere glasnost en perestrojka, leidden onder meer tot de val van het communisme in Polen. Westerse Holocaustonderzoekers kregen vanaf toen betere toegang tot archieven in Oostbloklanden.

In 2011 werd John Demjanjuk, een 'Trawniki' die bewaker was geweest in Sobibór, veroordeeld voor betrokkenheid bij de moord op 28.060 mensen. Het juridische concept van 'functionele medeplichtigheid' zonder directe betrokkenheid bij individuele moorddaden kon echter niet meer worden herzien door een Hof van Beroep vanwege de dood van Demjanjuk kort nadat het vonnis was uitgesproken. Het Auschwitzkampencomplex - en zijn dubbele functie - werd opnieuw het onderwerp van een juridisch debat na het vonnis van Demjanjuk. In de loop van de naoorlogse jaren had het internationale Holocaust-

Oskar Gröning tijdens zijn SS-periode

onderzoek het Auschwitzkamp-complex, zijn duidelijke functie als moordcentrum en zijn rol in de genocide grondig onderzocht. Bewijs van directe, rechtstreekse betrokkenheid bij individuele misdrijven werd niet langer noodzakelijk geacht, zelfs niet voor de SS in Auschwitz. Men nam nu aan dat iedereen die hier werkte willens en wetens had bijgedragen aan het goed functioneren van het moordcentrum Auschwitz. En zo beschuldigde de openbare aanklager Gröning van medeplichtigheid aan moord in 300.000 juridisch samenlopende zaken.

Het Auschwitzproces begon op 21 april 2015 in de rechtbank van Lüneburg. De aanklacht had betrekking op de zomer van 1944, toen op acht weken tijd ongeveer 437.000 Hongaarse Joden in 137 treinen naar het moordcentrum van Birkenau werden gedeporteerd. De SS liet ongeveer 312.000 van hen binnen een paar weken vermoorden. De openbare aanklager beschuldigde Gröning van financiële steun aan de SS en van het leveren van "ten minste een ondergeschikte bijdrage" aan de georganiseerde massamoord door zijn activiteiten, zoals het plunderen van waardevolle spullen van gedetineerden en deze door te geven aan de SS. Gröning werkte ook op het perron, hij was verantwoordelijk voor het verwijderen van de bagage en het schoonmaken van het perron, zodat het er netjes uitzag, de gedeporteerden niets zouden vermoeden en er geen paniek zou uitbre-

ken op het perron bij de aankomst van de volgende deportatietrein. Gröning getuigde dat hij slechts drie keer dienst had gedaan bij het perron tijdens de deportaties vanuit Hongarije. Hij verklaarde ook in het proces-verbaal dat hij voor het eerst dichterbij de moordmachines van Birkenau kwam tijdens een zoektocht naar ontsnapte kampgedetineerden en dat hij vergassing en de crematieputten had gezien.

Op 15 juli 2015 werd Gröning veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf. De rechtbank erkende zijn fysieke en mentale inspanningen in het vonnis. De 93-jarige had tijdens de procesdagen doorgezet tot het punt van uitputting. Hij onderscheidde zich van de massa SS'ers die hun daden meestal hadden ontkend of verdoezeld in processen: hij had gedetailleerd verslag gedaan van Auschwitz, morele verantwoordelijkheid toegevoegd en berouw getoond. De rechtbank beschuldigde hem ervan dat hij had bijgedragen aan het soepele verloop van het moordproces door als boekhouder te werken en taken uit te voeren tijdens de aankomst van gedeporteerden. Zijn getuigenis dat hij als SS-boekhouder een wapen had en had deelgenomen aan de zoektocht naar een ontsnapte gedetineerde bevestigde ook het vonnis. Alle SS'ers hadden de bevoegdheid of het bevel om bijvoorbeeld zonder waarschuwing op ontsnapte kampgedetineerden te schieten. Advocaten van de medeaanklagers hebben beroep aangetekend tegen de uitspraak bij het Federale Hof van Justitie. De advocaten van Gröning gingen ook in beroep. In zijn uitspraak van 20 september 2016 bevestigde het Hof het von-

nis, dat daarmee juridisch bindend werd. De medeaanklagers verwelkomden dit als een "belangrijke correctie op eerdere jurisprudentie", die in naziprocessen tegen voormalige bewakers van moordcentra wegens medeplichtigheid aan moord bewijs van directe deelname aan bepaalde moorddadens had geëist.

Het openbaar ministerie in Hannover achtte Gröning over het algemeen geschikt voor berechting. Een verzoek van de verdediging om uitstel van straf om gezondheidsredenen werd in augustus 2017 afgewezen. Op 29 november 2017 oordeelde het *Oberlandesgericht Celle* dat de 96-jarige Gröning zijn straf zou moeten uitzitten. Op basis van ingewonnen deskundigenrapporten oordeelde de rechtbank dat hij ondanks zijn hoge leeftijd geschikt was voor de gevangenis. Het was ook niet in strijd met de grondrechten van de veroordeelde om hem tot de gevangenis toe te laten. Grönings beroep hiertegen bij het *Bundesverfassungsgericht* werd niet ter beslissing aangenomen. Op 21 december 2017 oordeelde de Derde Kamer van de Tweede Senaat dat de hoge leeftijd van Gröning geen beletsel vormde om zijn straf uit te zitten. Een door Gröning ingediend clementieverzoek werd afgewezen. In februari 2018 diende Gröning een tweede clementieverzoek in bij het ministerie van Justitie van Nedersaksen. Maar vóór de minister van Justitie een besluit kon nemen, overleed Gröning, op 9 maart 2018, zonder zijn straf te hebben uitgezeten. ■

Frédéric Crahay
Directeur

Vzw Auschwitz in Gedachtenis

WELKE PLAATS VOOR DE HEROPBOUW NA DE HOLOCAUST IN DE ISRAËLISCHE MAATSCHAPPIJ TUSSEN 1948 EN 1961?

Vaak wordt er gesteld dat de staat Israël kon bestaan als compensatie van het drama van de Holocaust. Met andere woorden: het Joodse volk heeft een land gekregen om in te wonen omdat het de uitroeiing in Europa heeft moeten ondergaan. In deze rubriek willen we echter ingaan op de eerste jaren van de herinnering van de Holocaust in de jonge staat Israël na 1948 en aankaarten dat Holocaustoverlevenden en hun verhaal helemaal niet de prominente plaats genoten die hen nu wordt aangeboden.

Eerst en vooral dient er niet vergeten te worden dat de Joden reeds aanwezig waren in Palestina (dat ten gevolge van de Eerste Wereldoorlog van een Ottomaans gezag naar een Brits gezag evolueerde in 1920). De Joden die aanwezig waren in Palestina vóór 1882 werden gerekend tot de zogenaamde 'Oude Jisjoev', degenen die zich daarna in het Heilig Land gevestigd hebben, behoren tot de 'Nieuwe Jisjoev'. Jisjoev is Hebreeuws voor 'lokaliteit' of 'agglomeratie' en ook 'bevolking'. Rond 1882 deed zich de zogenaamde 'Eerste Aliyah' voor, dit was de emigratie van zo'n 25.000 Joden uit Rusland, Roemenië en Jemen naar Palestina. De motivatie van deze 'Nieuwe Jisjoev' was meer politiek van aard en ijverde, geïnspireerd door het zionisme, naar een onafhankelijke Joodse staat. De migratiestroom die in 1882 begonnen was, zou enkele decennia voortduren. Onder de jonge mensen die in Palestina een nieuwe toekomst zochten, bevond zich in 1906 een Poolse

Jood, David Grün (Gryn), die de geschiedenis zou ingaan als David Ben-Gurion (1886-1973), de 'grondlegger' van de staat Israël. Deze droom zou nog versterkt worden in 1917 door de 'Balfour-declaratie', die de stichting van een Joodse heimat liet uitschijnen.

De bevolking van de nieuwe Jisjoev groeide snel als gevolg van de Joodse emigratie uit Europa. Dit werd nog bekrachtigd door het mandaat van de Volkenbond van 1922, dat Groot-Brittannië de taak gaf om een 'Joods nationaal tehuis' in Palestina te creëren. De oude en nieuwe Jisjoev onderhielden een complexe relatie, waarin solidariteit en conflicten elkaar afwisselden, tot de oprichting van Israël in 1948, toen de Jisjoev als geheel (oud en nieuw) ongeveer 700.000 mensen telde. Het was dus niet zo dat de overlevenden van de Holocaust vanaf 1945 massaal naar een Palestina verhuisden (als ze dit al dan niet deden) waar voordien geen Joden

aanwezig waren. Toch maakte de Joodse populatie in Palestina in 1939 niet meer dan 30 % van de totale bevolking uit.

Voorts was er een probleem van bewustwording van de Holocaust, als genocide van een ongeziene intensiteit, een probleem dat overigens niet alleen in Israël aanwezig was. Als men de rapporten van verschillende onderzoeksprojecten raadpleegt, vindt men een schrijnende beschrijving van de kloof tussen de inwoners van het land en de Jisjoev aan de ene kant, en de overlevenden van de Holocaust aan de andere kant, vooral degenen die als eerste een verhaal vertelden dat zo ongehoord was dat het extreem moeilijk te accepteren en te integreren was. Bovendien had de Jisjoev geleden en tegelijk niet geleden onder de catastrofe. Er was geen internalisering van de Holocaust geweest als een vormend element in het nationale ethos. In feite was het pas na het proces tegen Adolf Eichmann

Poster uit de jaren 1940 die de moedige en zelfredzame Israëli illustreerde

(1906-1962) dat de Holocaust de zorg werd van de overlevenden in het bijzonder, en van iedereen in Israël. Het beeld van de onbekende en vooralsnog onbeminde Holocaustoverlevende was ook deels gecreëerd door de zogenaamde diskwalificatie van de *gola*, de ballingschap. Nu de staat Israël (vanaf mei 1948) een feit was, was het de bedoeling van de Jisjoev om de Joden vanop de hele wereld zo snel mogelijk te lokken teneinde deze te verstevigen. Dit schiep een beeld van de nieuwe Israëli's, die moedig, trots en zelfverzekerd waren, in tegenstelling tot de passieve, geterroriseerde, massaal vermoorde Joden in Europa. Het beeld van de slachtoffers van de Holocaust die als schapen naar de slachtbank werden gebracht was dus niet het beeld dat de jonge staat Israël naar voren wilde brengen. Dit beeld van de weerloze schapen was overigens niet correct, aangezien op verschillende momenten en verschil-

lende plaatsen Joden dapper, maar vaak uitzichtloos hadden terugggevochten tegen de nazi-agressor. Enkele markante wapenfeiten waren de opstand van het getto van Warschau (19 april – 16 mei 1943), de opstanden in de moordcentra Treblinka op 2 augustus 1943 en Sobibór op 14 oktober 1943, alsook de opstand van het *Sonderkommando* in Birkenau op 7 oktober 1944.

Wat naar voren kwam, was een soort consensus over wat bekend staat als 'het grote zwijgen', d.w.z. de onderdrukking van de Holocaust in het Israëlische bewustzijn. De duidelijkste uitingen van deze onderdrukking waren de afwezigheid van de Holocaust in het onderwijssysteem in de jaren 1950, de terughoudendheid om naar het onderwerp te luisteren of erover te praten, en de marginale plaats ervan in het publieke debat. De moeilijkheden van de dialoog tussen de overlevenden en de samenleving en haar leiders

gaven aanleiding tot de 'relatie van stilte'. Dit proces, deze isolatie en het gevoel van anomalie versterkte de indruk van de overlevenden dat ze hun ervaring van de Holocaust niet konden delen (ook niet in Israël dus!), behalve met andere overlevenden. De zaken zouden in de loop van de jaren 1960 drastisch veranderen. Reeds in 1953 had de Knesset (het Israëlische Parlement) besloten een nationaal gedenkteken te scheppen ter ere en herinnering van de slachtoffers van de Holocaust, dat de naam Yad Vashem kreeg. In 1957 werd het eerste museum plechtig geopend.

In 1960 kondigde Ben-Gurion aan dat de voormalige SS'er Adolf Eichmann in Argentinië gevangen was genomen. In Israël hield het proces tegen Eichmann het onderwerp van de Holocaust maandenlang bovenaan de agenda. Tijdens de rechtszaak, die van 11 april tot 11 december 1961 duurde, werden

110 getuigen gehoord en werden de vergeten opstanden opnieuw wereldkundig gemaakt. De verenigingen van overlevenden speelden een belangrijke rol in het leveren van getuigen die bereid waren om voor de rechtbank te getuigen in het belang van het proces, voor zover het de Holocaust als geheel blootlegde. Op die manier beïnvloedden ze ook het beeld van de Holocaust dat door de rechtbank werd ontwikkeld en vervolgens in de hoofden en harten van de Israëli's. Voor het eerst onthulde het proces de overlevenden aan de Israëli'sche samenleving, niet in de Israëli'sche context, maar in die van de Holocaust. Het was een geheel nieuwe manier om naar hen te kijken, waarvan sommige karakteristieke uitdrukkingen terug te vinden zijn in sommige teksten uit die periode.

Het imago van de overlevenden van de Holocaust veranderde dus drastisch. Ten eerste, werden de overlevenden in de context van de Holocaust geplaatst. Zij die al zo lang in Israël waren, en die zo'n grote minderheid vormden, waren ook slachtoffers van de Holocaust. Zij waren niet langer 'simpele' immigranten wier lot was verbeterd en die aan het grote bloedbad waren ontsnapt. Ten tweede, onderzocht de Israëli'sche samenleving haar geweten over de manier waarop de overlevenden waren geïntegreerd en de rol die oudere Israëli's in deze integratie hadden gespeeld. Ten slotte, begonnen de overlevenden gezien te worden als een groep die als enige het vermogen had om een brug te slaan naar de vernietigde gola; alleen dankzij hen kon er worden bewezen aan alle naamloze en gezichts-

loze doden, eerbetoon waardoor "ze weer leefden, zo helder als een schreeuw in de diepten van de nacht, in de geest van de mensen".¹ De heropbouw kon uiteindelijk voor deze mensen ook beginnen. ■

Frédéric Crahay
Directeur
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(1) Hanna Jablonka, *Les rescapés de la Shoah et les Israéliens. Immigration et culture nouvelle (1945-1969)* in : *Revue d'histoire de la Shoah*, 2005/1, nummer 182 p. 233-255.

Het proces tegen Adolf Eichmann betekende een keerpunt in de manier waarop de Holocaust (en de overlevenden ervan) in Israël en de wereld werden geconcipeerd

In elk conflict, of het nu een plaatselijke burgeroorlog betreft of een immens internationaal drama, zien we dat kinderen steeds de grootste slachtoffers zijn.

Wat hen wordt aangedaan tijdens het conflict zelf is op zich al onbeschrijflijk, maar als de meest kwetsbare in de maatschappij, die ouderloos achterblijven na het 'begraven van de strijdbijl', blijven zij de grote verliezers.

1. Kinderen die tijdens het conflict uit hun bekende omgeving verplaatst worden.
2. Kinderen die bij 'nieuwe' ouders terechtkomen, er geluk noch warmte vinden, maar nooit naar hun verloren verleden zullen terug kunnen.
3. Kinderen die bij 'nieuwe' ouders terechtkomen, er geluk en genegenheid vinden, maar er na de bevrijding weer weg moeten om naar een afschuwelijke leegte terug te keren.
4. Kinderen die op latere leeftijd nooit hun herkomst te weten komen en levenslang kampen met een gemis aan identiteit.
5. Kinderen die teruggaan naar hun oorspronkelijke plek maar er niet (meer) welkom zijn.

Bespreek deze gevallen in de klas, zoek een aantal concrete voorbeelden op.

Elk trimester verschijnt in *SPOREN VAN HERINNERING* een praktische pedagogische toepassing met bijhorende fiche die u in de klas kan gebruiken en verzamelen. U vindt deze fiches ook terug op onze website www.auschwitz.be onder de rubriek PEDAGOGIE.

« ONZE GEVANGENISSEN ZULLEN
OPENGAAN EN ER ZAL EEN TIJD KOMEN
DAT DE BESCHULDIGDEN VAN
VANDAAG DE BESCHULDIGERS WORDEN! »

ADOLF HITLER TIJDENS ZIJN PROCES IN 1924

1

Als Adolf Hitler in 1924 niet door het Volksgerechtshof was berecht wegens hoogverraad, zou de twintigste eeuw er misschien heel anders hebben uitgezien. Soms kan een rechtszaak een beklagde een platform bieden om de aanwezigheid van gedachten te doen veranderen. Adolf Hitler wist hoe hij moest communiceren en toen een welwillende rechter hem de kans gaf om zijn verbale vaardigheden te tonen en zijn ideeën te verspreiden, maakte hij optimaal gebruik van de situatie. Rechtszaken kunnen de loop van de geschiedenis veranderen. En het proces tegen de vierendertigjarige Hitler voor zijn leidende rol in de mislukte 'Bierkellerputsch' van 1923 is daar een duidelijk voorbeeld van.

Even terug naar 1923

In 1923 bereikt Duitsland een dieptepunt. Het ergste van alles is de hyperinflatie die werd veroorzaakt doordat de regering geld bijdruckte om de verloren lonen en de wegzakende economie te compenseren, met als een van de gevolgen, boeren die weigeren hun gewassen te verkopen, wat voedselrellen en hongerstakingen veroorzaakt. Communisten beginnen meer dan 10% van de stemmen te winnen. Extreemrechtse nationalistische groepen, waaronder de Nationaal Socialistische Duitse Arbeiderspartij, de nazi's, vallen de democratische regering, buitenlanders en Joden aan. De leider, Adolf Hitler, noemt democratie een lachertje, steunt de gewelddadige omverwerping van de regering van de Weimarrepubliek, dringt aan op een militaire opbouw, fulmineert tegen het Verdrag van Versailles, spreekt over het herstel van de Duitse trots en geeft Joden de schuld van veel van het ongeluk van het land. In de ochtend van 8 november 1923 gaf Adolf Hitler aan Dietrich Eckhart, de hoofdredacteur van de krant van de NSDAP, de opdracht een speciale editie van de *Völkischer Beobachter* te publiceren om de buitenlandse pers te waarschuwen dat er die avond iets belangrijks zou gebeuren in de *Bürgerbrauerei*. De befaamde *Bierkellerputsch* vindt die dag plaats maar mislukt. Hitler wordt op 11 november ontdekt op een zolder, zo'n vijftig kilometer ten zuiden van München, en wordt naar de Landsberggevangenis gebracht. Hij weigert samen te werken met onderzoekers en gaat meer dan een week in hongerstaking.

2

3

Februari 1924: Het proces

Het proces zal in München plaatsvinden voor het Volksgerechtshof, en niet voor een jury. Het tribunaal bestaat uit vijf rechters en tegen de uitspraak kan geen beroep worden aangetekend. De regering stelt acht andere verdachten vast naast Hitler. De maximumstraf voor beschuldiging van hoogverraad is levenslang. Het is interessant dat, hoewel vier politieagenten stierven als gevolg van de putsch, Joodse burgers werden aangevallen en overheidsfunctionarissen werden ontvoerd, er voor geen van deze misdaden een aanklacht werd ingediend. Het proces opent op 26 februari 1924 in een volgepakte provisorische rechtszaal op de tweede verdieping van de Infanterieschool van de Reichswehr. De rechtszaal heeft 120 zitplaatsen, waarvan de helft is toegewezen aan de pers. De voorzittende rechter is Georg Neithardt, een rechtse rechter met een strenge blik en een puntig wit sikje. In de loop van het proces zal Neithardt Hitler op schokkende wijze respecteren, hem toestaan lange toespraken te houden, getuigen te ondervragen en (vaak) te onderbreken. De eerbied van de rechter zorgt ervoor dat Hitlers populariteit groeit tijdens de 24 dagen van getuigenissen en pleidooien. Aanklager Hans Ehard leest de aanklacht voor en schetste de belangrijkste gebeurtenissen van 8 en 9 november. Hij noemt Hitler "de ziel van de hele onderneming". Hitler krijgt er eigenlijk de kans één lange verkiezingscampagne te houden. Hij is onverbloemd in zijn kritiek op raciale minderheden en linkse ideologieën en noemt communisten "niet eens menselijk". Hij geeft de regering in Berlijn de schuld van de economische crisis en zegt dat die "de mensen praktisch van hun laatste centen had beroofd". Hij zegt: "Beleid wordt niet gemaakt met de palmtak, maar met het zwaard." Hitlers woorden worden over de hele wereld gemeld. Hitler beweert alleen "het beste voor zijn volk" te willen. Voor het grootste deel geeft de rechter de beklaagden veel ruimte om hun acties uit te leggen en onderbreekt hen slechts af en toe, zoals toen de militaire planner van de putsch, Hermann Kriebel, Berlijn bestempelt als "een criminele regering". Op 27 maart legt Hitler zijn laatste verklaring af en vertelt de rechtbank dat het nooit zijn doel was om minister te worden. In plaats daarvan "wilde ik de vernietiger van het marxisme worden". Hitler betoogt dat de regering de verkeerde mensen vervolgde: "Want het zijn niet jullie, heren, die over ons oordelen. In plaats daarvan zal het oordeel van de eeuwige rechtbank van de geschiedenis zich uitspreken tegen deze vervolging die tegen ons is ingesteld." Hitler en drie van zijn medegedaagden (Kriebel, Pöhner en Weber) worden schuldig bevonden en veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf, de absolute minimumstraf. En iedereen komt al na zes maanden in aanmerking voor voorwaardelijke vrijlating, met een verdere vermindering voor de tijd die hij had gezeten. Vijf andere verdachten worden alleen schuldig bevonden aan medeplichtigheid aan hoogverraad en krijgen een voorwaardelijke straf. Generaal Ludendorff wordt vrijgesproken van alle aanklachten. Neithardt zegt dat de milde straffen gerechtvaardigd worden door "de puur patriottische" en "nobeles" en "onbaatzuchtige" motieven van de beklaagden. Neithardt kondigt ook aan dat Hitler niet gedeporteerd zou worden uit Duitsland, hoewel de wet dat voorschreef voor alle buitenlanders (Hitler was een Oostenrijks staatsburger, geen Duitser) die veroordeeld werden voor hoogverraad. De rechter negeert gewoon de wet en merkt op dat Hitler "zichzelf als Duitser beschouwt" en had gediend in het Duitse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog.

4

Foto's

1. Aanklager Hans Ehard
2. De 9 beklaagden in het Bierkellerputsch-proces in 1924
3. Hitler houdt een toespraak voor aanhangers in een bierkelder (door Hermann Hoyer)
4. Stormtroepen laden vrachtwagens in om de putsch te ondersteunen
5. Rechter Georg Neithardt (met donkere hoed)

© Alle rechten voorbehouden voor alle foto's

5

Foto's

1. Nazibrandstichter Julius Streicher spreekt tot de menigte op het Marienplatz in München op 9 november 1923
2. Gevangenis van Landsberg
3. Adolf Hitler en medegevangenen (waaronder Rudolf Heß, tweede van rechts) in de gevangenis van Landsberg
4. Adolf Hitler, op de dag dat hij wordt vrijgelaten uit de gevangenis van Landsberg, 20 december 1924

© Alle rechten voorbehouden voor alle foto's

Nasleep van de rechtszaak

Niet iedereen was tevreden met het proces. Een Duitse verslaggever noemt het "een groot politiek carnaval". Hij merkt op dat de rechtbank Hitler de ongekende vrijheid had gegeven om lange propagandatoespraken te houden en dat de rechter een schokkende gevoeligheid toonde voor de zorgen van de verdediging, zoals toen de rechter een cartoonist uit de rechtszaal verbande omdat zijn karikatuur van één van de verdachten hem niet beviel. De *Times of London* schrijft in een hoofdartikel: "Het proces heeft bewezen dat een complot tegen de grondwet van het Reich niet als een serieuze misdaad wordt beschouwd in Beieren". De Nazi's zullen een grote overwinning behalen bij de voorjaarsverkiezingen. Drie van de tien beklagden worden verkozen in de Reichstag. Hitler geniet opmerkelijke vrijheid en privileges in de Landsberggevangenis. Hij krijgt zijn ontbijt geserveerd op een tafel met een wit tafelkleed door zijn medegevangenen. Hij heeft toegang tot de gevangenisbibliotheek en de tuinen. De avond eindigt met het zingen van nationalistische liederen, vaak begeleid door de gevangenisband. In juli werkt Hitler hard aan een werk dat zowel een autobiografie als een politiek manifest zal zijn. Het voltooide werk zal *Mein Kampf* heten. Het zal 782 pagina's lang worden en er zullen twaalf miljoen exemplaren van verkocht zijn tot 1945. Op 19 december oordeelt het Beierse Hooggerechtshof in het voordeel van Hitlers voorwaardelijke vrijlating, slechts acht maanden na een opgelopen straf van vijf jaar. Het proces heeft van Hitler, voorheen een relatief onbelangrijke regionale speler, een patriottische martelaar gemaakt en een prominente figuur op het nationale toneel - een toneel waarop hij uiteindelijk de macht zal krijgen om een lijden toe te brengen dat de wereld nog nooit heeft gezien. Negen jaar na zijn proces wordt Adolf Hitler kanselier van Duitsland. ■

Uit: "Het proces tegen Adolf Hitler in 1924"
door Douglas O. Linder

3

2

4

Lomir vayter zingen zeyer lid!

DE HEROPBOUW VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP TE ANTWERPEN NA DE TWEDE WERELDOORLOG (1944-1960)

"Only a bold prophet would have predicted, in 1945, that Jewish life could again take hold in these [Western European] lands". De Joodse wereld in West-Europa lag in puin, de menselijke verliezen waren niet onder woorden te brengen. De terugkeer naar een 'verdwenen wereld' in Europa zag er ontmoedigend en deprimerend uit, ook voor Antwerpen, dat door de Duitse bezetter in mei 1944 als Judenrein achtergelaten werd. Als er heropgebouwd zou worden, moest er werkelijk van nul af begonnen worden. De (her-)opbouw van Joods leven in Antwerpen is evenwel duidelijk een feit. Vandaag wonen er ongeveer 15.000 à 20.000 Joden in Antwerpen (40.000 à 50.000 in heel België). De stad telt een dertigtal orthodoxe synagogen, verschillende Joodse scholen, een bloeiend verenigingsleven en een goed uitgebouwd systeem voor sociale hulp. De levendige Joodse activiteit rond het Centraal Station en de diamantwijk vandaag intrigeren. Het doctoraatsonderzoek van Veerle Vanden Daelen bestudeerde de heropleving, de terugkeer van Joods leven naar Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog. Hoe is het opnieuw tot zo'n kleurrijk en bloeiend Joods leven gekomen?

Enkele bakens voor het onderzoek

De titel van dit onderzoek 'De heropbouw van de Joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog' draagt in zich twee problematische termen, met name 'heropbouw' en 'de Joodse gemeenschap'. Heropbouw is in die zin problematisch omdat een groot deel van de vooroorlogse Joodse bevolking van Antwerpen slachtoffer werd van de judeocide en ook omdat een groot deel van de Joden in de stad nieuwkomers waren na de oorlog. Bepaalde structuren werden inderdaad heropgebouwd, maar andere niet en nog andere waren dan weer nieuw, wat het niet evident maakt om van 'heropbouw' te spreken. Achter de oppervlakkige structurele continuïteit gaat een veel complexere realiteit schuil. 'De Joodse gemeenschap' is als term problematisch omdat 'dé Joodse gemeenschap' als homogene groep niet bestaat. Binnen de Joodse gemeenschap doorkruisen ver-

schillende tegenstellingen elkaar: religieus en niet-religieus, zionistisch en niet-zionistisch of antizionistisch, links en rechts. Iedereen die zich als Jood uitte (religieus, nationalistisch, cultureel of anders), komt aan bod. Wie zich niet als Jood manifesteerde via concrete engagementen, maar zijn Joods-zijn enkel privé beleefde, is echter niet terug te vinden en komt als dusdanig niet in deze studie voor. De chronologische afbakening loopt vanaf de bevrijding van Antwerpen op 4 september 1944 tot en met 1960 omdat de heropleving van de gemeenschap bestudeerd werd tot in een periode waarin reeds een zekere mate van 'normalisering' na de oorlog was ontstaan. De drang naar eenheid na de bevrijding bleek uitdrukkelijk aanwezig in de gedecimeerde Joodse gemeenschap, maar naarmate de jaren vorderden, kwam opnieuw ruimte voor diversiteit. Dat de Verenigde Israëlitische Gemeenten in 1958 ophielden te bestaan is daar een bewijs van. De keuze voor een

onderzoekperiode van zestien jaar bood de mogelijkheid evoluties na te gaan. Met vragen naar continuïteit en discontinuïteit wilde Veerle Vanden Daelen als historica de langetermijnbewegingen in kaart brengen. In hoeverre vormde de Tweede Wereldoorlog een breuk met de vooroorlogse periode en namen de lopende evoluties in de gemeenschap te Antwerpen een andere wending? Of betekende de oorlog een cesuur, een gedwongen stilleggen van het Joodse leven dat nadien op gelijkaardige wijze en voortbouwend op dezelfde structuren verdergezet werd? Wetenschappelijke studies over het onderwerp zijn tot heden eerder beperkt. Historici als Jean-Philippe Schreiber en Rudi Van Doorslaer verrichtten wel al bijzonder nuttig pionierswerk, maar het blijft toch vrij onontgonnen terrein. De traditionele archiefinstellingen brachten weinig soelaas. Het werd een organisch verzamelen van materiaal via contacten binnen de Joodse gemeenschap. Via notu-

len en briefwisseling, bewaard in de archieven van de Joodse gemeente, het Centraal Israëlitisch Consistorie van België en andere Joodse organisaties of bewaard door privépersonen, artikels uit Joodse kranten en tijdschriften en interviews werden uit een hele reeks kleine feiten de algemene tendensen van deze heropbouw gereconstrueerd. Lang niet alle informatie over de Joodse bevolking van Antwerpen wordt echter in de stad zelf bewaard. Veel Joodse organisaties deponeren hun archief in Israël en daarnaast beschikken veel internationale Joodse organisaties over gegevens betreffende Antwerpen via hun afdelingsrapporten uit België of via de naoorlogse hulpprojecten die ze er opgestart hadden. Zo steunt dit proefschrift ook op de archieven van het *American Jewish Joint Distribution Committee*, de *Agudath Israel-Archives*, de *YIVO-Archives* (*Yidisher Visenshaftlikher Institut/Institute for Jewish Research*), de *Yeshiva University Archives*, alle in New York; de *United States National Archives* in Washington DC; de *American Jewish Archives* in Cincinnati; de *Central Zionist Archives*, de andere helft van de archieven van het *American Jewish Joint Distribution Committee*, de *Central Archives for the History of the Jewish People*, *Yad Vashem* en de *Israel*

State Archives, alle in Jeruzalem; het Haganah-archief, het Jabotinsky Institute en het Lavon Institute, alle in Tel-Aviv en tenslotte het Hashomer Hatsair-archief in Givat Haviva. Een basis Jiddisch en Hebreeuws hielp het geheel in goede banen leiden.

Lomir vayter zingen zeyer lid

Lomir vayter zingen zeyer lid is de ondertitel van dit doctoraat. Het is Jiddisch en betekent: "Laten we hun lied verder zingen". Dit is een vrije bewerking van een uitspraak van een leerkracht van de Jiddische Tsugabshul in Antwerpen die haar hele klas in het getto van Litzmannstadt (Łódź) had weten omkomen. Zij zei op de prijsuitdeling van de school op 14 juli 1946: "Der shenster monument, vos mir kennen shteln di Lodzer kinder iz: zingen vayter zeyer lid!" (Het mooiste monument dat we de kinderen van Łódź kunnen geven is: hun lied verder zingen!). Na de bevrijding werd de draad opnieuw opgenomen. Het verhaal van de heropbouwjaren is echter geen spectaculair verhaal vol ongehooflijke succesfeiten. Dat deze heropbouw plaatsgevonden heeft, binnen het dagdagelijkse leven in Antwerpen, is echter wel bijzonder. Indien historici tot nu toe de Joodse heropbouw na de Tweede Wereldoorlog niet bestudeerden, kan dit deels liggen aan

de moeilijke, maar reële combinatie van het onbeschrijflijke Joodse lijden en het alledaagse van de heropbouw. De eerste maanden na de bevrijding was de nood onnoemelijk groot: de terugkeer en opvang van de ont-heemde en beroofde Joden, het zoeken naar overlevenden en de eerste pogingen tot restitutie of schadeloosstelling van goederen,... Joodse woningen waren bewoond door vreemden, de inboedels waren verdwenen. Zonder kledij, dak boven het hoofd, vaak zonder enig nieuws over echtgenotes, ouders, kinderen, broers en zussen of vrienden trachtten overlevenden zo goed en zo kwaad als het kon de draad weer op te nemen. Waarom kwamen overlevende Joden in grote mate terug naar deze stad nadat de Jodenvervolgung hen er zo zwaar getroffen had? En nog veel belangrijker, wat maakte dat Joden er ook bleven? Antwerpen als havenstad vormde immers nog steeds, net als voor de oorlog, een ideale transitplaats in een migratie naar de Verenigde Staten of elders, maar toch bleef een groot deel van deze personen in transit in de stad en kozen Joodse migranten bewust voor Antwerpen als hun nieuwe thuis. Wat maakte het onmiskenbare succes van Antwerpen in het bijzonder als woonplaats voor Joden? Twee

factoren speelden een rol voor de terugkeer en vooral de blijvende aanwezigheid van Joden in Antwerpen, namelijk: de diamant en de orthodoxie. Dit was geenszins nieuw. Diamant en orthodoxie waren, samen met de transitfunctie van Antwerpen, ook vóór de oorlog een doorslaggevend element in de keuze van migratiebestemming van in hoofdzaak Oost-Europese Joden. De heropleving van de diamant na de Tweede Wereldoorlog was grondig voorbereid tijdens de bezetting in Londen en maakte na de bevrijding ook de terugkeer van de Joodse diamantdiaspora mogelijk:

Joodse diamantairs uit New York en elders in Amerika keerden terug naar Antwerpen. Nieuwkomers konden goed in de sector opgevangen worden. De diamant werd opnieuw dé economische niche waarin het merendeel van de Joden in Antwerpen actief was. Het religieuze leven kon worden hersteld dankzij de terugkeer van Joden van vóór de oorlog die een snelle heropbouw mogelijk maakten. Het was meer specifiek de orthodoxie die het raamwerk vormde waarbinnen Joods leven in Antwerpen zich na de oorlog zou ontwikkelen. Het goed uitgebouwde orthodoxe religieuze leven maakte dat de meeste van deze nieuwkomers orthodoxe Joden betrof. De combinatie dia-

mant en orthodoxie maakte van Antwerpen opnieuw een 'Jeruzalem van het noorden', waar de uitbouw en groei van een herlevend Joods leven, als het ware in symbiose leefde met de heropkomende diamantsector.

Lomir vayter zingen zeyer lid...

65% van de geregistreerde Joodse bevolking van Antwerpen was gedeporteerd geworden en slechts weinigen hiervan hadden de kampen overleefd. Het koor zong verder, maar het was gedecimeerd, veel stemmen ontbraken. Zong de kleinere bezetting hetzelfde lied als vóór de oorlog? Zag de Joodse gemeenschap van Antwerpen er na de bevrijding hetzelfde uit als in de periode vóór de nazibezetting? De orthodoxie weerklonk na de oorlog zeker zo sterk als voordien. Het rond het einde van de 19de eeuw ontstane orthodoxe Joodse leven in Antwerpen kende een opgang gedurende de hele 20ste eeuw, met niet alleen de groei van de grote orthodoxe Joodse gemeenten, maar ook een toenemende verscheidenheid aan chassidische groepen. De oorlog betekende voor de orthodoxie geen breuk. De draad werd mits grote inspanning weer opgenomen en de orthodoxie werd ook versterkt. Ze nam toe in vergelijking met het interbellum. Naast overlevende

orthodoxe Joden, die reeds voor de oorlog in Antwerpen gewoond hadden, kwamen nu immers nog meer Joodse migranten aan, afkomstig uit de Oost-Europese *shtetelekh*, de typisch Joodse dorpen en kleine steden in Oost-Europa wier Joodse bevolking massaal slachtoffer was geweest van vervolgingen, de judeocide en pogroms. Ontheemde chassidische en andere orthodoxe Joden vonden elkaar in Antwerpen dat een gunstige voedingsbodem bleek om hun Oost-Europese *shtetl*-leven verder te zetten. De oprichting van religieuze seminaries, *yeshivot*, en kleine gebeds- en studiehuizen, *shtiebelekh*, hielden wat vóór de oorlog ginds was opgebouwd op verplaatsing in leven. Deze migratie bracht ook veranderingen mee in het uiterlijk van de Joodse gemeenschap. De nieuwkomers hadden vaak een uitgesproken andere kledij en haartooi. De bloei en uitbreiding van de orthodoxie kenmerkte zich bovendien ook door een interne verstrenging van de verschillende tendensen. De groeiende uiterlijke herkenbaarheid van orthodoxe Joden en het sterk toenemende percentage Joodse kinderen in Joodse dagscholen zijn daar duidelijke graadmeters voor. Nergens anders in West-Europa kende een Joodse gemeenschap een dergelijk groot percentage

orthodoxe Joden. Dit leidde er ook toe dat niet-religieuze of niet-orthodoxe religieuze nieuwkomers geleidelijk aan opgenomen werden in het orthodoxe geheel. De stem van de Antwerpse linkerszijde, al voor de oorlog zeker niet de sterkste, klom zwak na de oorlog en stierf langzaam weg. De judeocide had vooral de arbeiders getroffen. In Antwerpen waren ze daardoor na de oorlog met te weinig om zich nog te organiseren in specifieke beroepsvakbonden zoals voordien. Het niet-zionistisch Joods socialisme, dat in Antwerpen nooit bijzonder sterk was geweest, verdween helemaal van het toneel. Joodse communistische initiatieven zagen hun failliet bij het uitbreken van de Koude Oorlog, vooral wanneer Stalins anti-Joodse politiek begon door te dringen. Zionistisch-links liet wel nog van zich horen. Gestrekt door de successen van de linkerszijde in Palestina/Israël konden de links-zionistische partijen in de eerste naoorlogse jaren op de sympathie van de Joodse bevolking in Antwerpen rekenen bij verkiezingen voor het Zionistisch congres. Hun jeugdbewegingen behoorden tot de meest militante onder de zionisten. Deze militante houding leidde evenwel meteen ook mee tot het stilaan verdwijnen van deze strekking in het Antwerpse: de meest actieve leden

en aanhangers vertrokken naar de Joodse staat om deze te helpen opbouwen. Vooral na de onderzochte periode ging het bergaf met de links-zionisten die intussen helemaal van de Antwerpse scène verdwenen zijn. Joods Antwerpen kreeg ook daardoor een steeds meer uitgesproken religieus profiel zonder linkerszijde.

Lomir vayter zingen zeyer lid, laten we hun lied verder zingen... Een constante door dit hele onderzoek is dat Joden in Brussel en Antwerpen, de steden met de grootste Joodse populatie in België, blijkbaar in een andere toonaard zongen. De organisatie en structuur van de Joodse gemeenschappen in beide steden verschilden reeds sterk van elkaar vóór de oorlog. Deze vervreemding lijkt zich na de oorlog niet alleen te bevestigen, maar kwam zelfs nog meer uitgesproken aan de oppervlakte. Daar waar Antwerpen een sterk rond de stationsbuurt geconcentreerde orthodoxe Joodse bevolking kende die in grote mate actief was binnen één economische sector of althans in beroepen die zich rond de diamant situeren, leefde de Brusselse Joodse bevolking veel meer verspreid over de hele stad. De cohesie onder Joden lag er veel lager dan in Antwerpen. De

weinige overlevende Joden in Antwerpen moesten onmiddellijk na de bevrijding noodzakelijkerwijs 'unisono', samen één en dezelfde stem, zingen. Dat betekende: één Joodse school, één ritueel badhuis, één Joodse gemeente, één begrafenisvereniging, één vereniging voor sociale hulp. Naar de buitenwereld toe leken Joden in Antwerpen sowieso een hechte minderheidsgroep met een grote eenheid. Maar de eenheid onder Joden mag geenszins de idee voeden dat zij daarom één uniforme groep vormden. Eerder is er sprake van 'eenheid in verscheidenheid'. De orthodoxie zelf is bijvoorbeeld geenszins een homogeen blok. De twee grootste Joodse gemeenten verenigden zich na de oorlog dan wel in de 'Vereenigde Israëlitische Gemeenten', toch bleef er steeds een onderscheid tussen de Shomre en de Machsike Hadas die dan vanaf 1958 ook effectief opnieuw hun eigen weg gingen. Bovendien vertoonden ook de verschillende chassidische groepen specifieke eigenheden. De orthodoxe heterogeniteit uitte zich ook in de verschillende Joodse dagscholen, waarbij elke school haar eigen karakteristieke invulling had. Dat deze orthodoxe meerstemmigheid niet altijd even harmonieus samen klom, bleek

zeker, maar het koor bleef wel samen zingen en het refrein, de orthodoxe basis, bleef goed samenklinken. Evenmin stond werk in de diamant gelijk aan één en hetzelfde beroep. Er waren diamant-handelaars en -bewerker met daarbinnen nog vele mogelijkheden. Binnen het Joodse verenigingsleven tenslotte, gingen de schakeringen ondanks de dominantie van het religieuze naar de buitenwereld toe, van links naar rechts, van religieus tot niet-religieus, van zionist tot niet-zionist of antizionist. De eenheid onder Joden in Antwerpen via hun 'Joods-zijn' leidde tot de specifieke organisatie van een minderheidsgroep in de stad die toch wel bijzonder opmerkelijk is. Onderwijs, sociale verzorging, religie en verenigingsleven werden allemaal binnen de Joodse gemeenschap zelf georganiseerd, als het ware in een Joodse privésfeer. De financiering van dit alles gebeurde in overgrote mate met eigen, Joodse, middelen. Een dergelijk privaatrechtelijk systeem vereiste bijgevolg een grote identificatie van Joden met hun Joods-zijn, met de groep, want bijdragen waren helemaal niet wettelijk vastgelegd. Om dit succesvol te laten zijn, was een sterke groepsbinding nodig, ook al was die moeilijk te omlijnen. Deze groepsbinding 'verjongde' zich na de oorlog door het bijzon-

der hoge percentage Joodse kinderen in Joodse dagscholen, zeker in vergelijking met de vooroorlogse periode. Dat heeft zeker bijgedragen tot een nog sterkere cohesie binnen de groep. Joods Antwerpen kende een soort 'Antwerps patriotisme' en wist heel goed wat het wilde. De hele op religieus-orthodoxe leest geschoeide infrastructuur en de gedrevenheid van Antwerpse Joden om ze verder uit te bouwen, werd ook elders in de Joodse wereld en door de niet-Joodse bevolking in Antwerpen met verwondering gevolgd. Het door het trauma van de judeocide versterkte belang van het Joods-zijn uitte zich na de oorlog vooral in zaken die te maken hadden met de kinderen, de toekomst voor Joods leven in komende generaties. De kinderkwestie, het al dan niet terughalen van Joodse weeskinderen die de oorlog in een niet-Joodse omgeving overleefden en de ontwikkelingen binnen het Joodse onderwijs, tonen dit heel duidelijk. De sterke eenheid onder Joden in Antwerpen zorgde ervoor dat de gemeenschap vaak de stempel 'gesloten' kreeg. Er was wel een afzondering ten opzichte van niet-Joodse Antwerpenaren, maar deze kan beschouwd worden als een positieve vorm van segregatie: om de waarden, religie en cultuur van een groep te

Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960).

Veerle Vanden Daelen
ISBN 978-90-5260-249-3
510 pagina's - 35 €

bewaren die anders verloren zouden gaan en om voor de opvang en integratie van nieuwkomers te zorgen. Het Antwerps Joods 'chauvinisme' dat hier en daar in dit proefschrift opduikt, is het mooiste bewijs dat Joden in Antwerpen zich zeker 'Antwerpenaar' voelden. Joden in Antwerpen kenden ook het Antwerpse en het Belgische volkslied, maar waren er bovenal trots op het Joodse lied, dat men tijdens de vervolging en judeocide had willen laten verdwijnen, nog steeds uit volle borst verder te zingen. Op de tonen van dat lied wilden ze hun kinderen groot zien worden. ■

Dr. Veerle Vanden Daelen
Conservator
Kazerne Dossin

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

NO COMMENT

IK ZAL DIT NOOIT VERGETEN NOOIT

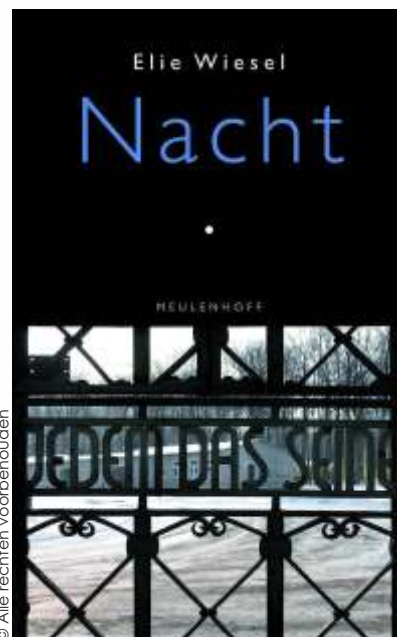
ELIE WIESEL

Elie Wiesel werd op 30 september 1928 geboren in Sighet, Roemenië. Hij studeerde Joodse religie voordat zijn familie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de concentratiekampen van de nazi's terecht kwam. Wiesel overleefde en schreef later het internationaal geprezen essay *Night*. Hij schreef later nog vele andere werken en was activist, spreker en leraar, die heel zijn leven streed tegen vervolging en onrecht over de hele wereld.

Elie Wiesel werd geboren als zoon van Shlomo en Sarah Wiesel. Wiesel, die opgroeide met drie zussen en religieuze studies volgde aan een nabijgelegen yeshiva, werd beïnvloed door de traditionele spirituele overtuigingen van zijn grootvader en moeder, evenals de liberale uitingen van het Jodendom van zijn vader. In 1940 annexeerde Hongarije Sighet en de Wiesels behoorden tot de Joodse families die gedwongen naar de getto's verhuisden. In mei 1944 werd de 15-jarige Wiesel met zijn hele familie naar Auschwitz gedeporteerd. Wiesel werd samen met zijn vader naar het werkkamp Buna Werke gestuurd, een subkamp van Auschwitz III-Monowitz, waar ze gedwongen werden te werken onder erbarmelijke, onmenselijke omstandigheden. Later werden Elie en Shlomo Wiesel gedwongen deel te nemen aan de dodenmarsen naar Buchenwald, waar de vader stierf nadat hij was geslagen door een Duitse soldaat, slechts drie maanden

voordat het kamp werd bevrijd. Ook Wiesel's moeder en jongere zus Tzipora werden vermoord in de kampen. Elie werd in 1945 uit Buchenwald bevrijd. Van zijn familieleden overleefden alleen hij en zijn oudere zussen Beatrice en Hilda de Shoah.

Wiesel ging in 1948-'51 journalistiek studeren aan de Sorbonne in Frankrijk en begon te schrijven voor Franse en Israëliëse publicaties. Zijn vriend en collega François Mauriac, een Franse Nobelprijswinnaar voor Literatuur, moedigde hem aan om over zijn ervaringen in de kampen te schrijven; Wiesel zou in 1956 zijn memoires onder de titel *And the World Would Remain Silent* in het Jiddisch publiceren. Het boek werd ingekort en gepubliceerd in Frankrijk als *La Nuit*, en als *Night* voor Engelse lezers in 1960. Het werk werd uiteindelijk een veelgeprezen bestseller, vertaald in vele talen, en wordt beschouwd als een baanbrekend boek over de verschrikkingen van de Shoah.

© Alle rechten voorbehouden

"Nooit zal ik die nacht vergeten, de eerste nacht in het kamp, die van mijn leven één lange nacht heeft gemaakt, zeven keer vervloekt en zeven keer verzegeld," schreef Wiesel over zijn ervaring. "Nooit zal ik die rook vergeten. Nooit zal ik de gezichtjes vergeten van de kinderen, wier lichamen ik zag veranderen in rookkransen onder een stille blauwe hemel. Nooit zal ik die vlammen vergeten die mijn geloof voor altijd verteerden. Nooit zal ik de nachtelijke stilte vergeten die mij voor eeuwig het verlangen om te leven ontnam. Nooit zal ik die momenten vergeten die mijn God en mijn ziel vermoordden en mijn dromen tot stof veranderden. Nooit zal ik deze dingen vergeten, zelfs als ik veroordeeld ben om zo lang te leven als God zelf. Nooit."

Night werd gevolgd door twee andere werken, *Dawn* (1961) en *Day* (1962), om een trilogie te vormen die de destructieve behandeling van de mens door de mens onder de loep nam. Vanaf dan

◀ In 2004 stuurt Elie Wiesel een ontvangen decoratie terug naar de Hongaarse regering omdat zij voormalige nazi's in eer herstellen

werd Wiesel journalist, productief auteur, professor en mensenrechtenactivist. Hij verhuisde in 1955 naar New York en werd Amerikaans staatsburger in 1963. Hij ontmoette er Marion Rose, een Oostenrijkse overlevende van de Shoah, en ze trouwden in 1969 in Jeruzalem. Het echtpaar kreeg één zoon, Elisha. Wiesel schreef een belangrijk aantal boeken, waaronder de romans *Town of Luck* (1962), *The Gates of the Forest* (1966) en *The Oath* (1973), en non-fictiewerken als *Souls on Fire: Portraits and Legends of Hasidic Masters* (1982) en het essay *All Rivers Run to the Sea* (1995).

Hij werd *Distinguished Professor of Judaic Studies* aan de City University van New York (1972-1976). In 1976 werd hij *Andrew W. Mellon Professor* in de Geesteswetenschappen aan de Universiteit van Boston, waar hij ook universiteitshoogleraar werd. Tijdens het academisch jaar 1982-'83 was Wiesel de eerste *Henry Luce Visiting Scholar in the Humanities and Social Thought* aan Yale University. Wiesel werd in de loop der jaren ook een gerespecteerd internationaal activist, redenaar en vredesfiguur, die zich uitsprak tegen onrechtvaardigheden in een groot aantal landen, waaronder

Zuid-Afrika, Bosnië, Cambodja en Rwanda. In 1978 werd Wiesel door president Jimmy Carter benoemd tot voorzitter van de *President's Commission on the Holocaust*. Hij werd over de hele wereld geëerd met een aantal onderscheidingen, waaronder de *U.S. Presidential Medal of Freedom* en de Franse *Grande Croix de la Legion d'Honneur*. Wiesel won de Nobelprijs voor de Vrede in 1986. In het Nobelcitaat dat hem eerde stond: "Wiesel is een boodschapper voor de mensheid. Zijn boodschap is er een van vrede, verzoening en menselijke waardigheid. Zijn overtuiging dat de krachten die het kwaad in de wereld bestrijden kunnen overwinnen, is een zwaarbevochten overtuiging." Wiesel pleitte onvermoeibaar voor het herdenken van en leren van de Shoah. Hij was een drijvende kracht achter de oprichting van het *United States Holocaust Memorial Museum*. Zijn eigen ervaring met genocide dreef hem ertoe zich uit te spreken voor onderdrukte mensen over de hele wereld. Wiesel was van mening dat het *United States Holocaust Memorial Museum* moest dienen als een 'levend gedenkteken' dat huidige en toekomstige generaties zou inspireren om haat te con-

fronterten, genocide te voorkomen en menselijke waardigheid te bevorderen.

In 1992 werd Wiesel de stichtende voorzitter van de in Parijs gevestigde Universele Academie van Culturen, een mensenrechtenorganisatie. Hij ontving meer dan 100 eredoctoraten van instellingen voor hoger onderwijs. Elk jaar wordt de *Elie Wiesel Award* uitgereikt door het *United States Holocaust Memorial Museum*. Deze prijs is een erkenning voor internationaal prominente personen die door hun daden de visie van het museum dichterbij hebben gebracht. Drie maanden nadat hij de Nobelprijs voor de Vrede had ontvangen, richtten Elie Wiesel en zijn vrouw Marion de *Elie Wiesel Foundation for Humanity* op. De missie van deze stichting is het bevorderen van mensenrechten en vrede over de hele wereld door het creëren van een nieuw forum voor het bespreken van dringende ethische kwesties waarmee de menselijkheid wordt geconfronteerd.

Elie Wiesel overleed op 2 juli 2016 in zijn huis in Manhattan. Hij was 87 jaar oud. ■

Georges Boschloos
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

DE GRIJZE ZONE VAN DR. MIKLÓS NYISZLI

Het koninkrijk Hongarije was het vierde land dat zich bij de Asmogendheden, dat reeds uit het Keizerrijk Japan, het fascistische Italië en nazi-Duitsland bestond, aansloot. Eens de oorlog in het nadeel van hoofdzakelijk het hitleriaanse Duitsland begon uit te draaien, ging Horthy – de sinds 1920 door het Hongaarse parlement aangeduide regent – zijn vest keren; hij knoopte contacten met het Verenigd Koninkrijk en de in laat 1941 bijgevoegde Verenigde Staten van Amerika, die nazi-Duitsland bestreden. In maart 1944 zagen de nazi's hun kans schoon om hun voormalige bondgenoot binnen te vallen. Horthy werd afgezet en vervangen door een nieuwe, meer nazi-Duitslandgetrouwe, opvolger. Ook al maakte Hongarije sinds de aanvang van de Tweede Wereldoorlog deel uit van het Asmogendheden, en hiermee bondgenoot van het uiterst antisemitische Duitsland van Hitler was, toch werden onder geen beding Hongaarse Joden gedeporteerd. Weliswaar waren anti-Joodse wetten van toepassing, doch werden Joden niet gedeporteerd. Het werd Joden voornamelijk aan de hand van wettelijke beperkingen onmogelijk gemaakt zich te integreren in het publiekelijke en economische leven in Hongarije. Dit veranderde in het voorjaar van 1944; de opvolger van Horthy voerde een nazistisch antisemitisme in en liet vanaf de late lente 1944 honderdduizenden Joden deporteren naar Auschwitz. Deze deportatie zal in de geschiedenis van Auschwitz bekend raken als Aktion Höß. Miklós Nyzsli was een van deze om en bij de 440.000 Joden die naar Auschwitz werd gevoerd. Zijn verhaal is dermate interessant op ethisch vlak, dat deze rubriek zijn verhaal en (over)leven in Auschwitz behandelt.

Miklós Nyzsli wordt in 1901 in het Hongaarse deel van Transsylvanië geboren, destijds nog onder de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Hij studeert geneeskunde en specialiseert zich in forensische pathologie te Duitsland. Na zijn studies besluit hij terug te keren naar Transsylvanië en migreert in 1940, samen met zijn vrouw en hun dochter, naar Hongarije. Ten gevolge van de anti-Joodse wetten, die toen van toepassing waren in Hongarije, krijgt de arts Nyzsli te maken met restricties. In 1942 wordt hij opgesloten in het werkkamp Deseşti.

Bij het introduceren van de nazistische moordachtige anti-Joodse politiek in het land, worden ze hierbij geholpen door de extreemrechtse en antisemitische Hongaarse beweging de 'Pijlkruisers'. 437.000 Joden, waaronder Nyzsli en diens familie op 29 mei 1944, worden naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd op amper twee maanden tijd, waarbij het merendeel terstond bij aankomst

vergast wordt in het moordcentrum te Birkenau.

Bij aankomst biedt Miklós Nyzsli zich aan als arts en voert ook eerst gewoon medisch werk uit met de schaarse middelen die te zijner beschikking staan. Zijn vrouw en dochter worden in het concentratiekamp te Birkenau opgesloten. De berucht kamparts Josef Mengele daarentegen, in het kader van zijn pseudowetenschappelijk onderzoek op tweelingen, laat zijn oog vallen op de patholoog Nyzsli wiens medische kennis en (gedwongen) diensten hij gretig kan gebruiken. Mengele laat Nyzsli gedwongen deelnemen aan zijn experimentele onderzoek; hij moet de gedode mensen anatomisch klaarmaken om als wetenschappelijk materiaal op te sturen naar Berlijn. De bevelen die hem opgelegd worden, en waar hij niet aan kan ontsnappen, vervullen hem met afschuw. Hij wordt tewerkgesteld in het mortuarium/laboratorium van *Krema II* te Birkenau, waar ook de leden van

het *Sonderkommando* (i.e. Joodse slavenarbeiders die de vergaste slachtoffers uit de gaskamers moeten halen om hen te verbranden). Zijn lugubere dwangarbeid ziet hij vermeerderen wanneer hij op de hoogte werd gebracht van liquidaties van welbepaalde nevenkampen, gaande van 5 tot wel 10.000 personen, van Birkenau. Hij blijft tot het einde in Birkenau; op 18 januari neemt hij deel – door zich te mengen in de menigte van te verplaatsen kampgedetineerden – aan de zogenaamde dodenmarsen, waarbij ongeveer 66.000 personen verplicht worden zich te begeven naar andere kampen ten gevolge van de naderende geallieerden. Echter is hij er zich heel goed van bewust dat hij tijdens zijn incarceration in Birkenau getuige was geweest van iets unieks binnen de geschiedenis van de vernietiging van het Joodse volk. Hij werkte in hetgeen omschreven werd door Sonderkommandolid Gradowski als 'het

Ethische reflecties

Miklós Nyszli geeft in zijn boek tevens enkele passages aan die de moeite lonen te vermelden om er ethisch over na te denken.

- Nyszli bespreekt de pseudowetenschappelijke experimenten die dr. Mengele uitvoerde op tweelingen. Hij stelt dat dergelijke onderzoeken, bijvoorbeeld tweelingen die op exact hetzelfde moment sterven (lees hier: tegennatuurlijk gedood worden), op medisch-wetenschappelijk vlak vrij uniek was aangezien dit onder normale omstandigheden uitzonderlijk of ondenkbaar zou zijn.

Mag een oorlog en diens wrede omstandigheden die ze teweegbrengt, benut worden door onderzoekers die onder normale omstandigheden niet mogelijk zouden zijn? (Denk tevens aan de vele experimenten die uitgevoerd werden op kampgedetineerden)

- Wanneer Nyszli te weten komt dat het subkamp BII C (daar waar zijn vrouw en dochter opgesloten zaten) geliquideerd zou worden, deinsde hij er niet voor terug een SS-officier om te kopen zodat zij getransfereerd zouden worden naar een veiligere plaats.

Was het uiterst egoïstisch van Nyszli om louter zijn eigen kroost in veiligheid te brengen, goed wetende dat hij niet iedereen zou kunnen redden van de dood?

- *Wat denk je van de uitdrukking van Bertold Brecht: "Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral!" (Eerst komt het vreten, daarna komt de moraal)?*

hart van de hel', en hierbij dan ook – vanuit zijn bevoorrechte positie als arts – een *Geheimnisträger* is geworden. Deze personen mogen de oorlog zeker niet overleven aangezien zij getuige zijn van de genocide zelf. Niet alleen spreekt hij hier niet over zodat kampbewakers hem niet ter plaatse zouden executeren, maar ook omdat hij vreest voor zijn leven wanneer andere kampgedetineerden zouden vernemen dat hij meegewerkt heeft in het vernietigingsproces van het Joodse volk. Miklós Nyszli komt eerst aan in het concentratiekamp Mauthausen maar wordt al snel geëvacueerd naar KL Melk an der Donau, waar hij op 5 mei 1945 door het Amerikaanse leger wordt bevrijd. Zijn vrouw en dochter, die naar KL Bergen-Belsen waren gedeporteerd, zullen later bevrijd worden. Samen worden ze verenigd en vestigen zich in Oradea, Roemenië. Na de oorlog zal Nyszli zich nooit nog van een scalpel bedienen.

In maart 1946, d.i. nog geen jaar na zijn ervaringen in Birkenau, schrijft hij zijn getuigenis neer in het boek *Assistent van Mengele – patholoog-anatoom in Auschwitz-Birkenau* (Uitgeverij Shama/Uitgeverij Verbum, 2012). Hij schrijft dit boek vanuit zijn ervaring te Birkenau als arts en niet als journalist of novellist. Echter valt hierbij op te merken dat zijn getuigenis soms feiten omvatten waar hij geen weet kon van hebben.

Miklós Nyszli sterft te Roemenië aan een hartaanval op 5 mei 1956, exact elf jaar na zijn bevrijding. Hij werd 54 jaar oud.

De Italiaanse schrijver Primo Levi (1919 – 1987) werkte als chemicus in de Bunafabriek van I.G. Farben en zat opgesloten in Auschwitz III (Monowitz). Na de oorlog introduceerde hij het concept 'de grijze zone' (1986).

Met 'de grijze zone' verwijst Levi naar de zone waarin kampgedetineerden zich bevonden en moreel verscheurd werden tussen wit

en zwart (goed en kwaad). In het dagelijkse leven en onder normale levensomstandigheden kan het simpel lijken een maatschappelijke onderverdeling te maken tussen het 'wij'-en-'zij'-denken. Dit was, volgens Levi, onmogelijk binnen het systeem van naziconcentratiekampen.

De 'grijze zone', die uit vele verschillende gradaties bestaat, was de positie waarin kampgedetineerden zich bevonden die hen soms er tot toe dwong in zekere mate compromissen te sluiten met hun onderdrukkers en dit in ruil voor voorkeursbehandelingen. Tevens dringt Primo Levi erop aan niet te snel een ethisch oordeel te vellen over deze personen die zich in extreme omstandigheden bevonden. ■

Johan Puttemans
Pedagogisch coördinator
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

THE ZONE OF INTEREST

ACHTER DE MUUR, DE MOORDMACHINE

In zijn tweede meesterwerk in tien jaar tijd verbeeldt Jonathan Glazer de Holocaust zoals nog nooit eerder is gedaan. Het resultaat is verplicht educatiemateriaal voor de 21ste eeuw.

Op 19 mei 2023 ging de nieuwe film van Jonathan Glazer in première op het filmfestival van Cannes en op precies diezelfde dag overleed Martin Amis, de schrijver van het boek waarop de film gebaseerd is. We kunnen dus gerust stellen dat hij de film zoals die zich nu aan ons voordoet nooit gezien heeft. Als hij die wel had gezien, zou hij er niets van zijn eigen verhaal in herkennen, want Glazer heeft alleen de titel overgenomen, *The Zone of Interest*. Voor de rest is alles anders. En hoe.

Eerst iets over die titel. Het boek is in het Nederlands vertaald onder de suffe titel *Het interessegebied*. Die titel zal na de uitbreng van de film veranderd moeten worden. Niet alleen laat Glazer hier meedogenloos zien dat een zone veel meer kan zijn dan een territorium zijn, een strook land, een huiselijke idylle. Hij laat vooral zien hoe een burgerlijk gezin uit nazi-Duitsland in hun eigen belang pal naast de grootste menselijke vernietigingsmachine uit de geschiedenis kan wonen. En niet omdat ze er interesse in hebben. Of het überhaupt interessant vinden.

Iedereen die Glazers vorige film zag, het magistrale *Under the Skin* (2013), weet dat je de man wel om een boodschap kan

MARTIN
AMIS HET
INTERESSE
GEBIED

ROMAN

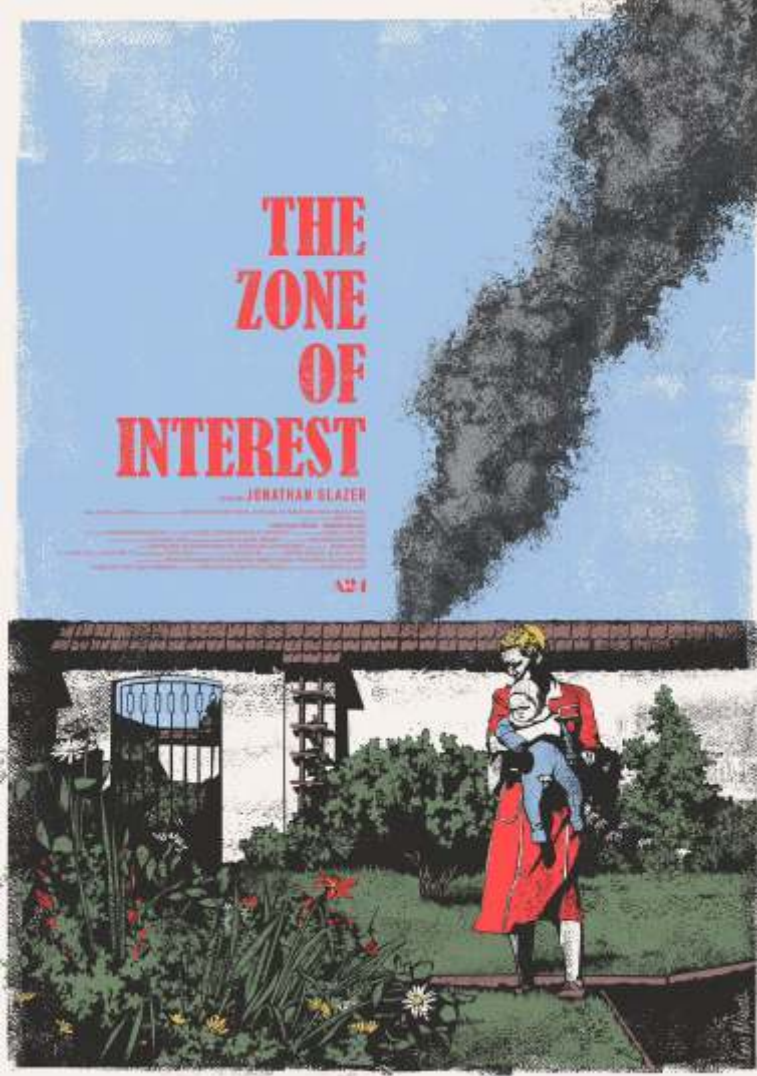

© Alle rechten voorbehouden

sturen als het gaat om het creëren van een filmische zone.

Nu doet Glazer hetzelfde met de Holocaust. Maar in tegenstelling tot de woeste natuur, de regenbuien, het donkere van de bergen en de smoezeligheid van *Under the Skin*, baadt in deze *Zone* alles in een smetteloos wit licht. Strakke kaders. Rust. Regelmaat. Reinheid.

Maar eerst is er de soundtrack. Een kleine twee minuten laat Glazer in het begin de film op zwart staan, om zo alle aandacht te sturen naar Mica Levi. Een symfonie waarin we van hard klinkend metaal naar fluitende vogeltjes gaan. De hele filmervaring die nog gaat komen gevat in geluid. Hel en hemel, pal naast elkaar.

Achtergrond wordt voorgrond. Beeld en geluid. Als twee golven lopen ze, met elkaar interfererend, door de hele Zone. Het beeld: de setting die nog nooit op het witte doek te zien is geweest. Het privéhuus van de baas van Auschwitz, Rudolf Höss, zijn vrouw en zijn vijf kinderen. Gewoon, alsof er niets aan de hand is. Op de achtergrond zien we af en toe een muur, of een wachttorens, maar dichterbij de moordmachine zullen we nooit komen. Alleen op de soundtrack hoor je af en toe gegil, gefluf van honden, paniek, maar tegelijkertijd zien we hoe de kinderen vermaakt worden met de nieuwe glijbaan voor het zwembad. Dit contrast is zo sterk, dat de ervaring van de Zone je nog weken bij zal blijven. Er is te veel om op te noemen, want

bijna elke scène is uniek, omdat die je de absurde tegenstrijdigheid van wat je ziet en wat je hoort laat ervaren zoals nog nooit eerder is gedaan. Zoveel details... De achtergrond die doorwerkt in de voorgrond. Laarzen die schoongemaakt worden, de menselijke as die uitgestrooid wordt voor al die prachtige bloemen in de tuin, de vreemde kinderspelletjes, het bot in de rivier.

Christian Friedel als Höss is een zwijgende griezel (zoals hij een sigaar rookt met een schoorsteen op de achtergrond), maar hij was ook al de schoolmeester in Michael Haneke's *Das weisse Band* (2009) en dat blijkt een uitstekende referentie. Sandra Hüller als zijn vrouw Hedwig is doodeng. Zoals ze zich

voortbeweegt, als vrouw des huizes zonder enige klasse. Ploertig, lomp, onbehouwen, met brede armgebaren en op platte zolen. Niet bepaald een vrouw die in die tijd onder normale omstandigheden een bontjas droeg.

Nu de generatie ooggetuigen is uitgestorven, is het tijd voor *The Zone of Interest*. Om de machine in de bek te kijken.

Samen met *Son of Saul* (2015) van László Nemes – die juist wel over die muur kijkt – zou Glazers film vanaf nu verplichte Holocaust-educatie moeten zijn. ■

Mike Naafs
Filmkrant
10-01-2024

EEN UNIEKE ACHTDAAGSE STUDIEREIS VAN 1300 KM DOORHEEN ZUID-OOST POLEN

Prijs per persoon

€ 750 op basis van een dubbele kamer

€ 900 op basis van een single kamer

Inbegrepen

Tickets voor de heen- en terugvluchten

Privétransport ter plaatse

Nederlandstalige gidsen

Inkom op historische sites en in musea

7 overnachtingen in comfortabele hotels

Elke dag uitgebreid ontbijtbuffet

Elke dag warme lunch en warm avondmaal

Logistieke ondersteuning

Uitgebreide pedagogische informatie

EEN **WARZAWA**
GESCHIEDKUNDIGE **ŁÓDŹ**
EN HERDENKINGSREIS **RADOM**
DIE VERTREKT BIJ DE **LUBLIN**
VOORMALIGE **ZAMOŚĆ**
GETTO'S, **WŁODAWA**
LANGSHEEN DE **SIEDLCE**
VERZAMEL- EN
DEPORTATIEPLEKKEN **CHEŁMNO NAD NEREM**
GAAT, EN DIE **MAJDANEK**
EINDIGT **BEŁŻEC**
BIJ DE **SOBIBÓR**
UITROEIINGSCENTRA **TREBLINKA**

IN HET SPOOR VAN DE
SHOAH
IN POLEN

INFO@AUSCHWITZ.BE

05/08/2024
12/08/2024

NOG SLECHTS EEN PAAR PLAATSEN VRIJ!

VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS - STICHTING AUSCHWITZ
WOLSTRAAT 17/BUS 50 - 1000 BRUSSEL - TEL.: +32 (0)2 512 79 98

WWW.AUSCHWITZ.BE
INFO@AUSCHWITZ.BE

Eindredactie: Henri Goldberg
Hoofdredactie: Frédéric Crahay, Johan Puttemans
Redactiesecretaris: Georges Boschloos
Redactiecomité: Dirk Lagast, Jean Cardoen, Dimitri Roden, Fabian Van Samang, Anne-Sophie Van Vyve
Vertalingen naar het Nederlands: Rudy Trullemans
Graficus: Georges Boschloos

Met de steun van:

 **nationale
loterij**
MEER DAN SPELEN